Vol 2/ №5
EUROPRAN YOUTH INNOVATION SOCIETY CONFERENCE
www.eyis.org.uz
2025-2026

TIJORAT BANKLARI AKTIVLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASHDA QO‘LLANILADIGAN KO‘RSATKICHLAR

Muminov Bekzod Polvonovich
TDIU mustaqil izlanuvchisi

Tijorat banklari aktivlari bank resurslaridan foydalanish yo‘nalishlarini ifodalovchi muhim iqtisodiy kategoriya bo‘lib, ularning tarkibi bankning daromadlilik darajasi, likvidligi, risklarga bardoshliligi hamda moliyaviy barqarorligini belgilab beradi. Aktivlar tarkibida, odatda, kredit qo‘yilmalari, investitsiya portfeli, boshqa banklardagi mablag‘lar, naqd pul va unga tenglashtirilgan aktivlar, shuningdek boshqa daromad keltiruvchi moliyaviy instrumentlar muhim o‘rin egallaydi. Ushbu aktivlarning o‘zaro nisbatini ilmiy asosda baholash bank faoliyati samaradorligini aniqlash, mavjud resurslardan foydalanish darajasini tahlil qilish va istiqboldagi moliyaviy strategiyani shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tijorat banklari aktivlarining shakllanish jarayoni jalb qilingan va o‘z mablag‘larining joylashtirilish yo‘nalishlari bilan bevosita bog‘liqdir. Bank aktivlari tarkibida kredit operatsiyalari yetakchi o‘rinni egallashi tabiiy bo‘lsa-da, ularning haddan tashqari yuqori ulushi likvidlik va kredit risklarining ortishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli aktivlar portfelini diversifikatsiya qilish, investitsiya operatsiyalarini kengaytirish, qisqa va uzoq muddatli aktivlar o‘rtasidagi optimal nisbatni ta’minlash tijorat banklari barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi.

Bank aktivlari samaradorligini baholash tijorat banklari faoliyatining moliyaviy natijadorligi, barqarorligi va resurslardan foydalanish darajasini aniqlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Zamonaviy bank tizimida aktivlar faqatgina mablag‘larni joylashtirish vositasi sifatida emas, balki bank daromadlarini shakllantiruvchi, likvidlikni ta’minlovchi va risklarni boshqarish jarayonida muhim o‘rin tutuvchi iqtisodiy resurs sifatida qaraladi. Shu bois bank aktivlarining samaradorligini ifodalovchi moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarni tizimli tahlil qilish bank menejmenti, investorlar, regulyatorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun muhim axborot manbai hisoblanadi.

O‘zbekistonda tijorat banklari faoliyatini baholash tizimi bosqichma-bosqich xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda. Xususan, banklarning moliyaviy hisobotlarini shakllantirishda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari IFRS talablariga yaqinlashish, kapital yetarliligi va risklarni boshqarishda Basel III tamoyillarini joriy etish bank aktivlari samaradorligini baholashning nazariy va amaliy asoslarini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Mazkur yondashuv banklarning moliyaviy barqarorligi, foydalilik darajasi, aktivlar sifati, likvidlik holati va to‘lov qobiliyatini kompleks baholash imkonini beradi.

Foydalilik ko‘rsatkichlari bank aktivlari samaradorligini baholashda asosiy

mezonlardan biri hisoblanadi. Chunki tijorat banklari faoliyatining pirovard maqsadi barqaror foyda olish va aksiyadorlar kapitalining qiymatini oshirishdan iborat. Foydalilik koʻrsatkichlari bank tomonidan shakllantirilgan aktivlar, jalb qilingan resurslar va oʻz kapitalidan qanchalik samarali foydalanilayotganini aniqlash imkonini beradi. Ushbu koʻrsatkichlar bankning moliyaviy natijalarini baholash bilan birga, strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilish, resurslarni qayta taqsimlash va rentabellikni oshirish yoʻnalishlarini belgilashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro bank amaliyotida bank aktivlari samaradorligini baholashda eng koʻp qoʻllaniladigan koʻrsatkichlardan biri ROA - aktivlar rentabelligi hisoblanadi. Mazkur koʻrsatkich sof foydaning jami aktivlarga nisbati orqali aniqlanadi va bank aktivlarining har bir birligidan qancha foyda olinayotganini ifodalaydi. ROA darajasining yuqori boʻlishi bank aktivlaridan samarali foydalanilayotganini, daromad keltiruvchi aktivlar ulushi yuqori ekanini hamda xarajatlar nisbatan oqilona boshqarilayotganini bildiradi. Aksincha, ROA koʻrsatkichining pasayishi aktivlar hajmi oshgan boʻlsa-da, ularning rentabelligi yetarli darajada shakllanmayotganini yoki riskli aktivlar ulushi ortayotganini koʻrsatishi mumkin.

Bank kapitalidan foydalanish samaradorligini aniqlashda ROE - kapital rentabelligi koʻrsatkichi muhim ahamiyatga ega. Ushbu koʻrsatkich sof foydaning bank kapitaliga nisbati orqali hisoblanadi va aksiyadorlar tomonidan kiritilgan mablagʻlardan qay darajada daromad olinayotganini koʻrsatadi. ROE darajasi bankning investitsion jozibadorligini, kapitaldan foydalanish samaradorligini va strategik rivojlanish salohiyatini baholashda muhim mezon sifatida qoʻllaniladi. Biroq ROE koʻrsatkichining juda yuqori boʻlishi doimo ijobiy holat sifatida baholanmasligi kerak, chunki u ayrim hollarda bankning yuqori moliyaviy leverage yoki ortiqcha risk hisobiga foyda olayotganini ham anglatishi mumkin.

Bankning sof foyda marjasi - NPM koʻrsatkichi ham aktivlar samaradorligini baholashda muhim moliyaviy mezonlardan biridir. Ushbu koʻrsatkich sof foydaning jami daromadlarga nisbati orqali aniqlanadi va bank daromadlarining qaysi qismi yakuniy foyda sifatida saqlanib qolayotganini koʻrsatadi. NPM koʻrsatkichining yuqori boʻlishi bank xarajatlarining samarali boshqarilayotganini, operatsion faoliyat natijadorligini va daromadlarning sifatini ifodalaydi. Aksincha, sof foyda marjasining pasayishi foiz xarajatlari, operatsion xarajatlar yoki ehtimoliy zararlar uchun zaxiralar hajmi oshganidan dalolat berishi mumkin.

Aktivlar samaradorligini baholashda faqat foydalilik koʻrsatkichlari bilan cheklanib qolish yetarli emas. Chunki bank aktivlarining daromadliligi ularning sifati, likvidlik darajasi va risklilik holati bilan bevosita bogʻliq. Shu sababli aktivlar sifati koʻrsatkichlari, xususan, muammoli kreditlar ulushi - NPL, kredit portfeli diversifikatsiyasi, zaxiralar bilan qoplanganlik darajasi va riskka tortilgan aktivlar ulushi ham alohida tahlil qilinishi lozim. Ayniqsa, NPL koʻrsatkichining oshishi bank aktivlari sifatining yomonlashayotganini, kredit risklari kuchayayotganini va kelgusida bank foydasiga salbiy ta’sir koʻrsatishi mumkinligini anglatadi.

Likvidlik koʻrsatkichlari ham bank aktivlari samaradorligini baholashda muhim oʻrin tutadi. Likvid aktivlar ulushi, joriy likvidlik darajasi va qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash imkoniyati bankning toʻlovga layoqatliligini tavsiflaydi. Bank

aktivlari yuqori daromad keltirishi bilan birga, yetarli darajada likvid bo‘lishi ham zarur. Chunki likvidlikning yetarli bo‘lmasligi bankning joriy majburiyatlarini bajarish imkoniyatini cheklaydi, ortiqcha likvidlik esa resurslarning past daromadli aktivlarda saqlanib qolishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli bank aktivlarini boshqarishda rentabellik va likvidlik o‘rtasidagi optimal nisbatni ta’minlash muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, bank aktivlari samaradorligini ifodalovchi moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar tizimi tijorat banklari faoliyatini kompleks baholash imkonini beradi. ROA, ROE va NPM kabi foydalilik ko‘rsatkichlari bankning moliyaviy natijadorligini aniqlasa, NPL, likvidlik va risk ko‘rsatkichlari aktivlarning sifati hamda barqarorligini baholashga xizmat qiladi. Ushbu ko‘rsatkichlarni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish tijorat banklarining aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish, risklarni kamaytirish, daromad bazasini mustahkamlash va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Shu jihatdan, bank aktivlari samaradorligini baholashda xalqaro standartlarga mos, kompleks va tizimli yondashuvdan foydalanish zarur. Bunday yondashuv banklarning nafaqat joriy moliyaviy holatini, balki ularning uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini ham aniqlashga xizmat qiladi. Natijada tijorat banklari aktivlarini samarali boshqarish orqali bank tizimining barqarorligi mustahkamlanadi, moliyaviy xizmatlar sifati oshadi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga qo‘shimcha turtki beriladi.

1-jadval

Bank aktivlar rentabelligi dinamikasi, 2021–2025-yillar

Yil	Jami aktivlar, mlrd. so‘m	Sof foyda, mlrd. so‘m	Aktivlar rentabelligi ROA, %
2021	12 638,5	107,6	1,5
2022	16 083,6	228,4	1,6
2023	16 044,7	607,7	3,8
2024	23 251,3	190,0	1,0
2025	31 527,5	251,5	0,9

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra 2021-2025 yillar davomida AT “Aloqabank” aktivlari hajmi izchil o‘sib borgan. Xususan, bankning jami aktivlari 2021-yilda 12 638,5 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda 31 527,5 mlrd so‘mga yetgan. Bu davrda bank aktivlari qariyb 2,5 barobarga oshgan. Mazkur holat bankning moliyaviy resurslari kengaygani, aktiv operatsiyalari hajmi ortgani hamda bank xizmatlari ko‘lami kengayib borayotganini ko‘rsatadi.

Bankning sof foydasi yillar kesimida turlicha dinamikaga ega bo‘lgan. 2021-yilda sof foyda 107,6 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda 228,4 mlrd so‘mga oshgan. 2023-yilda esa sof foyda keskin ko‘payib, 607,7 mlrd so‘mga yetgan. Bu holat bankning daromad bazasi mustahkamlangani va aktivlardan foydalanish samaradorligi oshganini bildiradi.

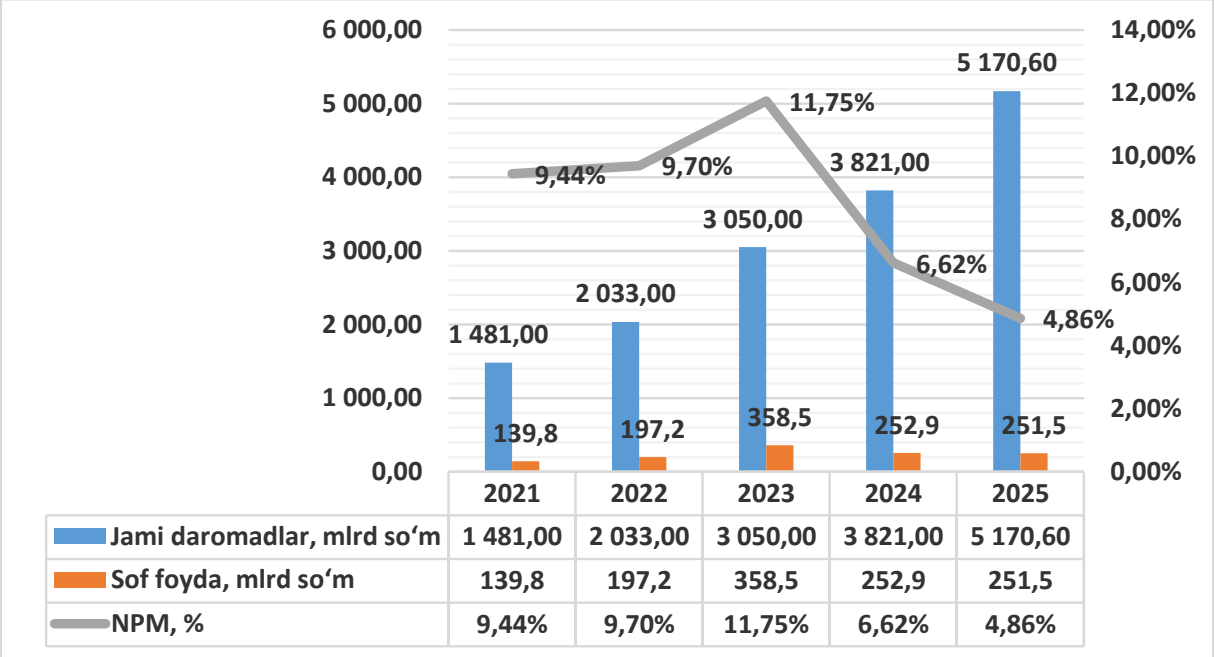
ROE qanchalik yuqori bo‘lsa, bank kapitaldan shunchalik samarali foydalanayotgan bo‘ladi. Me’yoriy interval ROE ≥ 15% etib belgilangan. Bu ko‘rsatkich 15 foizdan yuqori bo‘lganda bank aksiyadorlar uchun jozibador

hisoblanadi.

Biroq, ROE ko‘rsatkichining yuqoriligi har doim ham ijobiy holatni anglatmasligi mumkin. Masalan, ayrim hollarda u yuqori moliyaviy leveredj (ya’ni qarz majburiyatlari hisobiga faoliyatni kengaytirish) natijasida yuzaga keladi. Shuning uchun ROE tahlil qilinganda, uning o‘sishi kapitalning tabiiy foydaliligi bilan bog‘liqmi yoki qarz vositalari hisobiga yuz berganmi - bu jihatga alohida e’tibor qaratish lozim.

ROE ko‘rsatkichi, odatda, bankning dividend siyosatini belgilashda, aksiyadorlar uchun daromad prognozi tayyorlashda va strategik qarorlar qabul qilishda asosiy mezon sifatida xizmat qiladi.

2025-yilda esa bank faoliyatida sezilarli tiklanish kuzatiladi. Ushbu yilda sof foyda 160,8 mlrd so‘mni tashkil etgan va NPM 2,39 foizgacha oshgan. Bu tahlil davridagi eng yuqori ijobiy natija hisoblanadi. Mazkur o‘sish bank daromadlarining xarajatlarga nisbatan samaraliroq boshqarilganini, zararli holatdan foydali faoliyatga o‘tilganini va moliyaviy natijalar yaxshilanganini ko‘rsatadi. 2021–2025-yillar davomida “Mikrokreditbank” ATB daromadlari hajmi barqaror o‘sib borgan bo‘lsa-da, sof foyda marjasi beqaror dinamikaga ega bo‘lgan.

	2021	2022	2023	2024	2025
Jami daromadlar, mlrd so‘m	1 481,00	2 033,00	3 050,00	3 821,00	5 170,60
Sof foyda, mlrd so‘m	139,8	197,2	358,5	252,9	251,5
NPM, %	9,44%	9,70%	11,75%	6,62%	4,86%

1-rasm. “Aloqabank” AJning 2021–2025-yillardagi jami daromadlari, sof foydasi va sof foyda marjasi dinamikasi

Ushbu 1-rasmda “Aloqabank” AJning 2021–2025-yillar davomida jami daromadlari, sof foydasi hamda sof foyda marjasi (NPM) o‘zgarishlari aks ettirilgan. Tahlil natijalariga ko‘ra, bankning jami daromadlari 2021-yildagi 1 481,0 mlrd so‘mdan 2025-yilda 5 170,6 mlrd so‘mga yetib, barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon qilgan. Sof foyda esa 2021-2023-yillarda o‘sib, 2023-yilda eng yuqori darajaga - 358,5 mlrd so‘mga yetgan, biroq 2024-2025-yillarda pasayish kuzatilgan.